

Hilarion. Outlined the achievements in various fields of scientific activity of the scientist. From found out the specifics of each area that fl 'connected with the name of the genius Ukrainian scientific thought.

Key words: linguistic area of research, journalistic heritage, educational activities, theological studies, social activities.

Отримано: 26.10.2015 р.

УДК 94:631.527(477.43)«18/19»

П. М. Білецький

*Департамент спеціалізованої підготовки
та кінологічного забезпечення Державної фіскальної служби України*

УЧАСТЬ ІНОЗЕМНИХ ПІДПРИЄМЦІВ У НАСІННЕВО-СЕЛЕКЦІЙНИХ ДОСЛІДАХ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано участь іноземних підприємців-аграріїв в організації та діяльності насінневих господарств Подільської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Відзначено їх важливу роль у становленні сільськогосподарської дослідної справи в подільському регіоні й на Правобережній Україні.

Ключові слова: іноземні підприємці, насінневі господарства, Подільська губернія.

Внутрішня аграрна криза в Російській імперії у другій половині ХІХ ст., зростаюча конкуренція з боку північноамериканських і західноєвропейських виробників аграрної продукції зумовили необхідність реформування галузей сільського господарства та впровадження в аграрне виробництво досягнень вітчизняної селекції, адаптованої до регіональних природно-кліматичних умов. До селекційно-дослідної роботи в галузі виведення нових сортів долучалися науковці й іноземці – власники аграрних господарств на теренах Правобережної України, зокрема Поділля. Завдяки їх діяльності у цій сфері в аграрне виробництво регіону впроваджувалися досягнення європейської науки селекції, нові технології вирощування сільськогосподарських культур.

У пореформений період важливе значення в Подільській губернії мав розвиток зернових господарств і буряківництва, що дало підстави відомому досліднику аграрного ринку назвати Південно-Західний регіон буряківничо-пшеничним виробничим середовищем [1, с.4]. Чималі капіталовкладення, порівняно дешева робоча сила, надання урядом різноманітних пільг цукроварам, висока концентрація виробництва, сприятливі кліматичні та ін. позитивно вплинули на розвиток буряківництва в регіоні, а за обсягами збору цукрових буряків Поділля посідало друге місце в імперії. За спостереженням українського історика П. Теличука, Подільська губернія разом з сусідніми регіонами утворювала область капіталістичного цукробурякового господарства як один з економічних районів торгівельного землеробства [2, с.11].

У другій половині ХІХ ст. більшість цукробурякових господарств Правобережної України користувалася насінням французького та німецького походження, але його висока ціна та не завжди якісний сортовий матеріал підвищували зацікавленість аграріїв до селекції, хоча в цей період лише 8 із 60 насінневих станцій імперії займалися дослідженнями в галузі селекції [3, с.142].

Одне з перших на території Російської імперії насінневих господарств, що займалося виведенням нових сортів цукрового буряка, було створено в 1860-х роках у маєтку графа Л. Валькова у с. Калинівка Подільської губернії [4, с.23; 3, с.139-155]. За допомогою селекції тут отримали місцеві сорти Калинівка біла 1, Калинівка рожева 2 і Калинівка 3, які мали більшу врожайність, ніж західноєвропейські сорти, але поступалися їм за цукристістю. Середньорічне виробництво насіння цукрового буряка у цьому господарстві складало 3200 пудів і займало 40 десятин землі. Власник господарства видавав деталізовані каталоги власних сортів насіння, які культивувалися у господарствах Російської імперії, у країнах Західної Європи та Північної Америки; також результати подібних посівів оприлюднювалися в іноземних виданнях [5, с.227].

Наприкінці XIX ст. до селекційно-насінневих дослідів у власних господарствах на теренах Подільської губернії долучилося кілька соціальних груп іноземних підприємців, які керувалися власною мотивацією. Першу групу серед них складали польські поміщики, у яких сформувалося дивне поєднання батьківщини і чужини відносно південно-західних губерній Російської імперії. Здебільшого вони залишалися підданими Австро-Угорщини (граф В. Скибневський, граф Б. Старорипинський, граф Р. Потоцький, їх нащадки та ін.), але зберегли свою внутрішню або й зовнішню відданість національним і культурним традиціям. У 1890 р. в краї їм належало 1257 маєтків загальною площею 942593 десятин [6, с.61-63]. У зв'язку з тісним взаємозв'язком сільського господарства та основної галузі промисловості краю, харчової, ця національна спільнота володіла значною кількістю підприємств регіону й була зацікавлена в отриманні високих врожаїв у своїх маєтках.

Другу групу складають перше або друге покоління промисловців і купців іноземного походження – князь П. Вітгенштейн, граф П. Раллі, барон А. Маас та ін., які володіли чималими маєтками на Поділлі й були мотивовані бажанням отримати високі врожаї зернових культур, цукрового буряка, що перероблялися на їх борошномельних і цукрових підприємствах. Ці підприємці навряд чи задовольняли мінімальним вимогам до культурної компетенції – керівний склад їх підприємств і частина службовців були іноземними фахівцями.

Третю групу презентують іноземні пайовики акціонерних товариств, які володіли Ялтушківським, Степанівським, Уладівським, Чечельницьким та ін. цукровими заводами. Склад їх правління, директорський корпус, провідні фахівці (механіки, хіміки) й ін. спеціалісти були іноземними громадянами. Вони, як носії прискороного розгортання економічних змін, ініціювали створення при цих промислових підприємствах допоміжних сільських господарств, де проводилася селекційна робота задля отримання насіння високоврожайних і цукристих сортів буряка.

Четверту групу складали німецькі власники спеціалізованого насінневого заводу «Товариства на вірі Раббетке і Гізике. Вінницька», заснованого для чистення, зберігання та реалізації насіння цукрового буряка.

Усі названі насінневі господарства існували за кошти їх власників – іноземних підприємців – і, як правило, реалізовували їх бачення майбутнього в селекційному процесі. Унаслідок цього не всі з них здійснювали селекційну роботу на достатньому науковому рівні, а тому їх здобутки мали різний вплив на становлення дослідництва на Правобережній Україні.

Важливий внесок у розвиток селекції на Поділлі було зроблено на базі Уладівської селекційної станції, заснованої у 1888 р. при однойменному цукрово-рафінадному заводі родини Потоцьких. Її організатором і завідувачем упродовж 10 років був відомий агроном і ботанік, доктор Ф. Куделька, а з 1898 р. – доктор Л. Семполовський. Головним завданням станції було виведення місцевих сортів буряка врожайно-цукристого напрямку, пристосованих до кліматичних і ґрунтових умов регіону. У 1910 р. один із нововиведених сортів станції посів перше

місце з урожаю коренів у правобережних губерніях імперії. Водночас у 1901 р. для вивчення насіння «уладівської еліти» в інших кліматичних і ґрунтових умовах, зокрема в Східній Галичині (Австро-Угорщина), у маєтку адміністратора Уладівського цукрово-рафінадного заводу К. Романського в с. Гусятичі поблизу м. Ходорів було організовано самостійне селекційне відділення [7, с.5-13].

Дослідна робота на високому рівні була організована в Деревчанському маєтку барона А. Мааса. Її головним напрямом було селекційне розведення насіння цукрового буряка, а також ячменю та картоплі. Селекційні роботи з цукровим буряком проводилися індивідуальним методом задля отримання більшої цукристості, а для швидкого розмноження використовували новітній спосіб Новачека. Селекція пивоварного ячменю мала завдання вивести сорти з максимальною врожайністю та найменшим вмістом азотистих речовин. У 1886 р. для потреб господарства було збудовано селекційну лабораторію та спеціальні складські приміщення. У 1888 р. барон А. Маас підтримує ініціативу Київського товариства сільського господарства (далі – КТСГ) щодо заснування спеціалізованої дослідної установи в Деревчанському господарстві [8, арк.1-11]. Він також відгукнувся на пропозицію завідувача відділу землеробства цього товариства професора С. Богданова створити дослідні поля у краї, що мали обслуговувати не лише його господарство, але й різні регіони Правобережної України.

У 1900 р. КТСГ порушило клопотання перед Департаментом землеробства про щорічні субсидії у розмірі 300 руб., що призначалися частково на оплату праці завідувача і на проведення дослідів [9, арк.2-3 зв.]. Клопотання було задоволено, і субсидія надсилалася через КТСГ. Особистий контроль за облаштуванням поля та аналізом результатів дослідів узяв на себе професор агрономії Університету Св. Володимира С. Богданов. Під його керівництвом на дослідному полі випробовувався метод сидерації, для чого висаджувалися люпин та червона конюшина. За досягнуті результати це господарство А. Мааса неодноразово відзначали на сільськогосподарських виставках: у 1892 і 1897 рр. – золотими медалями Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, у 1895 р. – золотою медаллю Імператорського Московського товариства сільського господарства, у 1901 р. – почесною грамотою Подільського товариства сільського господарства та сільськогосподарської продукції.

Землевласники краю співпрацювали зі створеними в регіонах сільськогосподарськими товариствами. У 1896 р. подільські землевласники, зокрема польські поміщики та західноєвропейські підприємці-аграрії, долучилися до проведення в м. Проскурів з'їзду сільських господарів Подільської губернії. Одним із результатів роботи цього форуму стало створення Подільського товариства сільського господарства (далі – ПТСГ) [10, с.3, 142]. Його секретарем було обрано Ф. Любанського, який до цього отримав навички дослідної справи у Деревчанському господарстві барона А. Мааса. Набутий досвід він спрямував на організацію й розвиток дослідної справи в структурі ПТСГ, а отримані результати селекції картоплі узагальнив у низці опублікованих праць.

Важливу роль в організації насіннево-селекційних дослідів на Поділлі, й Правобережній Україні загалом, відіграв насінневий завод фірми «Рабетте і Гізеке. Вінниця», що була філіалом Акціонерного товариства Цукрового заводу в Клейнванцлебен. Ряд обставин змусив німецьких власників відмовитися від фірми «Клейнванцлебен» і заснувати у 1899 р. товариство на вірі «Рабетте і Гізеке. Вінниця». Його було створено з метою розширення використання насіння цукрового буряка Оригіналь-Клейнванцлебен на теренах Російської імперії. Місцем розташування нового заводу (складу-елеватору) стало м. Вінниця як центр регіону, де вирощувався цукровий буряк на насіння. Засів останнього давав 80-92% сходів і лише в 1912 р, завдяки дощовому літу, лише насіння Мішанка 1 мала 92% сходів [11, с.5].

Напередодні світової війни його виробничі потужності збільшилися до 84 полотнянок Ребера (у 1900 р. їх було лише 12), кількох сушильних апаратів, двох парових котлів Вольфа і 3 динамо-машини. Елітне насіння для посіву на плантаціях фірма Рабетте і Гізеке отримувала з-за кордону. Спостереження за плантаціями, таксування врожаю проводили уповноважені фірмою фахівці-ревізори, в обов'язки яких входив нагляд за орендарами для захисту інтересів фірми. Новий врожай надходив на завод від плантаторів, які за договором отримували безкоштовно від фірми насіння для сівби (еліту) і зобов'язані були обробляти орендовану ділянку без права власності на отриманий врожай коренів. На початковому етапі світової війни насіннєвий завод фірми «Рабетте і Гізеке. Вінниця» було секвестровано і в 1915 р. він відновив свою діяльність [11, с.9].

Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. іноземні землевласники й підприємці Поділля були одними з ініціаторів зародження сільськогосподарської селекційної дослідної справи в регіоні. Інвестуючи кошти в насіннєву селекцію та запрошуючи висококласних фахівців для проведення дослідів, вони сприяли поширенню найновіших досягнень європейської агрономії, активізації наукових пошуків вітчизняних фахівців.

Список використаних джерел:

1. Ярошевич А.И. Юго-Западный край в экономическом отношении / А.И. Ярошевич. – К. : Тип. Ун-та св. Владимира, 1913. – 180 с.
2. Теличук П.П. Економічні основи аграрної революції на Україні / П.П. Теличук. – К. : Вид-во КДУ, 1973. – 189 с.
3. Елина О.Ю. От развлечения аристократов до декретов большевиков: вехи российской селекции. Конец XIX – 1920-е гг. / О.Ю. Елина // Нестор №9. На переломе. Отечественная наука в конце XIX-XX века: источники, исследования, историография. – СПб., 2005. – Вып. 3. – С. 139-155.
4. Слезкин П.Р. Сахарная свекла и ее культура / П.Р. Слезкин. – СПб. : Журнал «Хозяйство», 1908. – 167 с.
5. Богданов С.М. Русские свекловичные семена / С.М. Богданов // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1887. – Ч. CLIV. – С. 219-229.
6. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914: поляки в соціально-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К. : Критика, 1998. – 410 с.
7. Семполовский Л.Л. Исторический очерк Уладово-Люблинецкой селекционной станции / Л.Л. Семполовский // Труды Уладово-Люблинецкой селекционной станции (1888-1928 гг.). – К., 1930. – Вып. 1. – С. 5-13.
8. Протоколы заседаний Киевского общества сельского хозяйства, 1888 г. // Центральный державный историчний архів в м. Києві, ф.731, оп.1, спр.1, 107 арк.
9. Протоколы заседаний Киевского общества сельского хозяйства, 1901 г., ЦДАК, ф.731, оп.1, спр.73, 123 арк.
10. Труды первого съезда сельских хозяев Подольской губернии в г. Проскурове 1896 г. – К., 1897. –145 с.
11. Б/а О складе-элеваторе свекловичных семян фирмы «Рабетте и Кизеке. Винница» // Подольский хозяин. – 1915. – №3-4. – С. 5-9.

The article is devoted to the analysis of foreign entrepreneurs and farmers participation in the organization and activity of seed farms in Podilska province in late XIX – early XX century. Their important role in the agricultural research business in Podilskiy region and the Right-Bank Ukraine has been defined.

Key words: foreign entrepreneurs, seed farms, Podilska province.

Отримано: 24.10.2015 р.